

УКРАЇНЬСЬКА ЗЕМЕЛЬНА ПРОБЛЕМА У СПОГАДАХ ПРО МАЙБУТНЄ

Проблему земельної реформи розглянуто з точки зору «суб'єктивної історії», що акцентує дослідження морального стану народу, ментальних особливостей. Проаналізовано масштабність і актуальність наслідків нищення духовних основ української нації – нації хліборобської в результаті більшовицького і сьогоденного «реформаційного» розселяння. Знищення цілісного життєвого світу селянства разом із знищенням пам'яті про історичне минуле неминує спричиняло викривлення психології і моралі, руйнування станового хребта суспільства. Сьогодні техногенні умови існування всіляко дистанціюють від землі, і сучасна людина все частіше потрапляє в ситуацію «стороннього» спостерігача, а не повноправного й відповідального господаря. Тому земельну реформу слід розглядати не тільки і не стільки з економічного, а, в першу чергу, з ментального боку. Точність землевпорядника, обґрунтованість економіста і коректність юриста має бути помножена на далекоглядність, виваженість культуролога. Прерогативою має бути відновлення особистої зацікавленості вільного хлібороба у забезпеченні високого рівня виробництва, його розвитку.

Ключові слова: земельна реформа; хліборобська нація; розселяння; своєрідність хліборобської життєдіяльності; деформація моралі.

Постановка проблеми. Навколо проблеми земельної реформи всі роки незалежності вирують гарячі пристрасті. В засобах масової інформації, на сторінках наукових видань висловлюються найрізноманітніші думки, іноді діаметрально протилежні бачення причин і наслідків недолугого реформування. Полема запеклих дискусій, як правило, виступають проблеми і витоки соціальної, політичної та економічної нестабільності сьогодення. Поза увагою ж залишається так звана «суб'єктивна історія», що вивчає такі фактори розвитку історичного процесу, як масову свідомість, менталітет, моральний стан народу, його духовний розвиток. Саме історія та наслідки деформації традиційної моральної свідомості, хліборобської душі народу є найменш вивченою стороною українських реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Американський філософ, політолог С. Хантінгтон аналізуючи світовий досвід впровадження земельних реформ зазначив, що для успішного розв'язання проблем землеволодіння в країні повинні бути, принаймні: мобілізація селян, їх організаційна участь у здійсненні реформи і демократичний уряд, що має не одноаспектне розуміння проблеми, і може здійснювати земельну реформу [1, с. 233]. Переважна ж більшість українських науковців, предметом дослідження яких є процес формування земельних відносин, ефективність використання земельних ресурсів та державне управління в земельній сфері, схилиються до думки про

відсутність в Україні умов для реалізації громадянами права власності на землю, яка б забезпечувала високий рівень ефективності землеробства. Зокрема вчені-економісти О. Собкевич, В. Русан, А. Юрченко, Я. Жаліло у аналітичній доповіді наголошують, що держава має не лише забезпечити формування нормативно-правових та організаційних умов для здійснення трансакцій із землею, а й контролювати їх дотримання. Однак, на жаль, вітчизняний досвід реформування наразі демонструє інші тенденції [2, с. 22]. Відомий економіст, экс-міністр економіки В. Сулов у публічній лекції «Україна: реформи і реформатори» називає правильною позицію уряду, щодо зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення і помилковою норму про заборону продажу іноземним юридичним і фізичним особам. «Треба взагалі визначитись, – запитує лектор, – чого влада хоче: створення умов для масових інвестицій в аграрний сектор, різкого збільшення обсягів експорту та вирівнювання торгового балансу або реалізації популістських гасел про заборону «торгівлі Батьківщиною» [3]. Академік В. Геєць у своїй фундаментальній роботі «Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку» і професор В. Голян, в серії публікацій, глибоко аналізуючи сутність, проблеми і перспективи реалізації земельної реформи, вказують, що на фоні примарної (для народу!), короткострокової вигоди така реформа «обезземелить українське селянство і викличе цілий комплекс істотних

проблем в трансформаційних змінах українського суспільства» [4, с. 115].

Метою статті є дослідження історичної тягlosti, масштабності і нагальної актуальності руйнівного впливу розселення на духовні основи соціокультурної й політичної ідентичності української хліборобської нації.

Виклад основного матеріалу. Задля внеску у вирішення проблеми земельної реформи не зайве дещо дистанціюватись від неї, розглянувши з точки зору філософської рефлексії духовні засади буття української нації – нації хліборобської. З цього уявного віддалення факти немов увиразнюються і краще проявляється їх глибинна суть.

Споконвічно життя українця проходило в рамках народної моралі і традиції. Кожен момент ніс у собі виховні функції, за дотриманням яких слідувала громада. Такий уклад був витворений роками і навіть століттями. Радянський період української історії означав розрив історичної традиції. Попередній період з ним не гомогенний. Зв'язок часів перервався, багато рис нашого часу не впливають з попередньої традиційної культури. Коріння планомірно обрубувалось, відбувалось перетворення українського народу на населення, що в ідеалі мало набути рис єдиного «радянського народу».

Особливо жорстокого потрійного удару зазнало українське селянство – йдеться про розкуркулення, колективізацію і голодомор. Початок більшовицьких теоретико-ідеологічних посилянь в області аграрної політики був покладений ще в практиці «воєнного комунізму». Як і в інших сферах життєдіяльності, вони сходили до спільної ідейної основи, яка полягала в тому, що будівництво соціалістичної економіки і виховання нової людини повинні йти відповідно до відкритих марксизмом-ленінізмом економічних і суспільних законів і розробленої на їх основі партійної ідеології. У частині що стосується аграрної сфери і селянства, ця ідеологія включала наступний ключовий постулат: сільське господарство в силу історичної закономірності неминуче повторює шлях розвитку промисловості. Як ремісничо-мануфактурне виробництво після промислової революції трансформувалося у крупне механізоване, так і сільське господарство після винаходу «електричного плуга» та інших подібних чудес перейде від індивідуального дрібнотоварного до колективного крупнотоварного виробництва [5; 6]. Однак в українському селі більшовикам довелося мати справу з особливим соціокультурним світом вільних землеробів, котрий не сприймав колективістської ідеології й колективної господарської практики, не збирався зникати, вміщав кілька десятків мільйонів людей, вихованих у селянській культурі з її особливими цінностями і моральними нормами, які ґрунтувались на винятковій своєрідності землеробської життєдіяльності.

Землеробство на відміну від багатьох інших форм діяльності, розвивається не лише в соціальному, а й у природно-біологічному контексті. Працюючи на землі, висаджуючи рослини, доглядаючи за їх дозріванням, збираючи врожай, людина відновлює фізичні й душевні сили – жива природа її животворить. При цьому універсальність людини зростає в міру духов-

ного і практичного освоєння універсальних потенцій природи як цілого. Людина не лише безпосередньо породжує окремі елементи природного процесу, а й сама органічно включається в нього, підкоряється йому, починає жити за його логікою. Яскраво ілюструє даний факт наступний приклад: у 30 роки дослідники відзначали опір землеробів нормуванню їх трудової діяльності в колгоспах і радгоспах. Вони, наприклад, прагнули починати роботу не в адміністративно встановлений час, а о 3–4 годині ранку, «тому що роса впала» і сіяти не у вказаний в директиві день, а «коли земелька прокинеться». Саме цим людина-землероб, перш за все, відрізняється від інших людей. Тяга до землі накладає відбиток на їх характер і поведінку, формує специфічну ментальність. Цей природно-біологічний зв'язок був і залишається не лиш умовою процвітання землеробства, а й чинником, супутнім формуванню і відтворенню деяких базисних людських цінностей, що дозволяють говорити про елементи особливої моралі, властивої землеробові. Хліборобство – це усталеність, відтворюваність життєдіяльності, повторюваність і передбачуваність занять. А отже, і умова формування постійності, узвичаєності в думках та почуттях, вироблення виважених моральних норм, не випадкових, а «дозрілих» поступово, завдяки накопиченню вчинків, що відповідають обов'язку [7, с. 14].

Оточений живою природою, змушений слідувати в діяльності за логікою живої істоти, землероб не може не розвинути і задатки своєї власної природи. Сучасні дослідники відзначили, що одне лиш дбайливе поводження селян з коровами збільшує їх продуктивність в середньому на 300 кг молока в рік. Така надбавка, отримана без будь-яких господарських витрат, одним тільки ставленням і словом, не могла, звичайно, залишитися непоміченою селянами. Подібні чинники відкладалися і в їх виробничій етиці, і в спільних нормах поведінки [7, с. 16]. Тихе й мирне життя в селі, скромні потреби, усталеність побуту, розмірність праці й можливість через певний час користуватись її плодами сприяють вихованню людини порядною і чесною, формують у неї розуміння відповідальності за нащадків, за власну сім'ю та рід узагалі. Ці й інші складові етичної свідомості українського селянина глибоко проникли до тканини його життєдіяльності. Тисячолітня праця хлібороба трансформувалася у довічні життєві цінності.

Зміни внесені до людської діяльності з виникненням промисловості, а пізніше в результаті періодичних і все більш радикальних науково-технічних революцій, звичайно ж не могли не торкнутися і землеробства. Проте в даному випадку вплив технологічних перетворень на характер праці виявляється менш істотним. «Консерватизм» головної ланки сільськогосподарського виробництва полягає в незмінності самого процесу виробництва живою при безпосередній участі особисто зацікавленого селянина і ця участь не стає меншою, від того наскільки широко використовуються різноманітні машинні технології [7, с. 16]. «Характер праці» – це «тип суспільної організації праці» – і як такий, він значно менше схильний до залежності від швидких технологічних змін, які вносять в зміст праці розвиток виробництва, в нашому

випадку – сільськогосподарського. Безпосередня взаємодія живого з живим не підлягає трансформації.

Гольбах, аналізуючи в історичному процесі взаємозв'язок людини і природи, зазначав, що саме стан землеробства, благополуччя і процвітання селянства є надзвичайно важливим і високочутливим барометром природного і соціального життя суспільства в цілому. Філософ був переконаний, що «життя в селі має бути не тільки корисним, а й приємним. Якщо воно справді таке, то влада здійснює розумну політику. Людині необхідно мати змогу спокійно насолоджуватися результатами своєї роботи, тільки тоді вона без примусу і постійно працюватиме на землі». При цьому вирішальною є «особиста зацікавленість» хлібороба у забезпеченні високого рівня виробництва, його розвитку. По результатах праці, що змінилися, по настрою землероба, по тому, чи дорожить він укладом свого життя або ж замовляє своїм дітям дорогу в поле, можна судити про розумність створюваних на селі соціальних стосунків, про правильність або не правильність обраних форм господарського життя [8, с. 405–406].

Для більшості ж частини українських селян нав'язуванні більшовиками колективістські форми господарювання були від початку органічно неприйнятними. В силу домінування тих форм землеволодіння, що історично склалися в різних частинах Російської імперії питання про форми господарського життя для українського і російського селянина звучало істотно по-різному. Сільська громада, в етнічній Росії, несла спільну відповідальність за виплачування податків і періодичний перерозподіл землі в межах села. В 1905 р. більше ніж три чверті селянських господарств належали до «перерозподільних» громад. Сход – збори голів господарств, керували політичними й економічними справами громади. В Україні громада не мала права перерозподілу. Замість цього існував спадковий строк володіння господарством. За черезсмужною системою обробітку землі це володіння супроводжувалось контролем з боку громади над вирощуванням тих або інших видів сільськогосподарських культур, над ротацією полів, координуванням робіт тощо. Громадське володіння було незначним (в 1905 р. охоплювало менше чверті господарств). Саме тому для українського селянина вибір форми господарювання набагато більшою мірою був зв'язаний якщо не з відвертим насильством, то з досить жорстким прихованим тиском. Якщо спочатку, наприклад, насильно заганяли в колгоспи, то пізніше не менше жорстко з них не давали виходити і не давали можливості існувати поза ними [9, с. 23–96]. В умовах не-свободи, відсутності особистого інтересу земля виснажується, а селянство як соціальний пласт деградує. Якщо інтелігенція і робітники безумовно деформуючись під гнітом тоталітарної системи все ж зберігали у певних межах характер і зміст своєї діяльності, то у селян вони поступово руйнувалися, перетворювалися на різновид життя і праці фабрично-заводського пролетаріату. Знищення цілісного життєвого світу селянства разом із знищенням пам'яті про історичне минуле неминує спричинило викривлення психології і моралі, руйнування станового хребта суспільства.

Процес цей – справжня трагедія нашого народу і справа не лише в деградації цілого суспільного класу. Ситуація набагато гірша, оскільки у багатьох відношеннях діяльність селянина і формовані в ній норми моральності і суспільно поведінки по відношенню до діяльності і поведінки інших шарів суспільства носять еталонний (хоча і не ідеальний) характер, є «заповідною» формою людського буття, яка показує ступінь відхилення людини від її природного стану і без якої народ перетвориться в населення [7, с. 18].

Українська нація не може існувати без зв'язку із «землею, мільйонами своїх хліборобів, які вросли в цю землю корінням діничної приватної власності», а відповідно і витворити «в собі поняття «батьківщини», поняття своєї рідної землі». В Липинський як ідеолог національної держави розглядав «цей посідаючий власну землю і на своїй землі працюючий український клас хліборобський» головним державотворчим і націотворчим класом в Україні [10, с. 150].

Висновок. Отож, ми є хліборобською нацією. Але усвідомлення даного факту означає й необхідність його врахування у житті. Х. Ортега-і-Гасет зазначав: «Будь-яка глибока реформа нашого колективного організму неможлива без визнання того факту, що ми є селянська людність. Тому нам слід повернутися думкою до землі й лісу, щоб заново дослідити його організацію». Збагнути, що український народ – народ селянський, і дух його завжди буде хліборобським, «значить, збагнути життєву вкоріненість, перестати бути істотою бездомною і створити умови для більш змістовного, повнокровного сучасного життя» [11, с. 194]. Жити – «у сродності», за словами Г. Сковороди. У цьому полягає необхідність закоріненості у власні витоки буття, його природна зумовленість. З іншого боку, духовні основи буття нації виступають глибинною основою соціокультурної і політичної ідентичності.

Особливість сьогоденної ситуації полягає в тому, що українські селяни знову потрапили у горнило тотальної перековки свідомості. Техногенні умови існування всіляко дистанціюють від землі, і сучасна людина все частіше потрапляє в ситуацію «стороннього» спостерігача, а не повноправного й відповідального господаря. Сторонній спостерігач за нацюхвилиним не відчуває вічності існування живого, не відчуває неперервності «обміну» між людиною і землею, не творить, а байдуже перевлаштовує з однією метою – максимальний швидкий прибуток. У відношеннях же хлібороба до землі завжди переважали виваженість, послідовність, обґрунтоване і обраховане передбачення, співмірювання очікуваного і вкладеного, розумне зіставлення можливостей землі і своїх можливостей [12, с. 146]. Згубне прагнення скоропадків до швидкого одноразового результату супроводжується не усвідомленням усієї глибини відповідальності пов'язаної із виробничим застосуванням сучасних засобів впливу на живі організми, на землю, природу. Як більшовицьке розселення так і сьогоденна розпродаж землі за принципом «хто більше заплатить» знекровлює землю, нищить архетипові основи буття нашого народу.

Архетип землі в українському менталітеті інтегрував аграрно – виробничий, соціально-історичний та

духовно-культурний атрибут національного життя, звичаїв та обрядів. Цей архетип проходить крізь увесь масив історії української духовності, від язичницьких обрядів землеробства, через християнські цінності та козацькі ідеали вільного хутора, до сучасних наукових розробок та соціальних програм. Тому землю, земельну реформу слід розглядати не тільки і не стільки з економічного, а, в першу чергу, з ментального боку. Усвідомлення свого коріння увиразнює органічність взаємозв'язку між духовними засадами буття нації й механізмами ідентифікації. Допомогає кожному українцю й нації в цілому збагнути смисл свого

буття у часі й просторі й ідентифікувати себе з нацією на духовних засадах.

Лише відновлення «особистої зацікавленості» хлібороба у забезпеченні високого рівня виробництва, його розвитку, реабілітація престижності хліборобської праці у поєднанні із застосуванням сучасних аграрних технологій дали б змогу не лише реорганізувати систему землеволодіння, а й стабілізувати (політично та економічно) все суспільство, поставити його на міцні підвалини національних хліборобських традицій, оздоровити моральну атмосферу, зупинити процес маргіналізації, втрати економічних і духовних орієнтирів і вартостей.

Список використаних джерел

1. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / Самуель Хантингтон. – М. : Прогресс–Традиция, 2004. – 480 с.
2. Розвиток ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні: [аналітична доповідь]. – К.: НІСД, 2011. – 29 с.
3. Сулов В. І. Україна: реформи і реформатори [Електронний ресурс] / В. І. Сулов // Публічні лекції Політ.ua – К., 21.02.2011 – Режим доступу : www.polit.ua.
4. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку: монографія / В. М. Геєць; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. – К., 2009, с. 408.
5. Ленин В. И. О кооперации. / Ленин В. И. / Полн. собр. соч., – т. 45, издание 5-е. – М.: Политиздат, 1970. – с. 369-377.
6. Ленин В. И. Речь на III Всероссийском съезде профессиональных союзов 7 апреля 1920г. / Полн. собр. соч. – т. 40, издание 5-е, – М. : Политиздат, 1970. – С. 299–313.
7. Никольский С. А. Земледелие и крестьянство как природно-исторические явления / С. А. Никольский // Вопросы философии. – 1991. – № 2. – С. 13–24.
8. Гольбах П. А. Избранные произведения в двух томах. – Т. 2. / Гольбах П. А. / Под общей редакцией Х. Н. Момджяна. Перевод с французского Т. С. Батищевой и В. О. Полонского. – М. : Издательство «Мысль», Академия наук СССР. Институт философии. Серия «Философское наследие», 1963. – 553 с.
9. Конквест Р. Жнива скорботи: радянська колективізація і голодомор. / Роберт Конквест. – К. : Либідь, 1993. – 383 с.
10. Липинський В. К. Листи до братів хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму / Липинський В. К. – Повне зібрання творів, архів, студії: твори. – Т. 6, кн. 1: – К. : Філадельфія, 1995. – 479с.
11. Ортега-і-Гасет Х. Безхребетна Іспанія / Хосе Ортега-і-Гасет. – К. : Основи, 1994. – 424с. – (Вибрані твори. – С. 140–195).
12. Максютя М. Є. «Хліборобський» поворот у світоглядній свідомості на порозі третього тисячоліття: «георгіки душі» для глобалізованого людства? / М. Є. Максютя. – Людина і культура в умовах глобалізації. // Збірник наукових статей. – К. : Вид. Парапан, 2003. – С. 145–155.

О. В. Патлайчук,
канд. филос. наук, доцент

О. Н. Макачук,
преподаватель, НУК им. адм. Макарова, г. Николаев, Украина

УКРАИНСКАЯ ЗЕМЕЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА В ВОСПОМИНАНИЯХ О БУДУЩЕМ

В статье проблема земельной реформы рассмотрена с точки зрения «субъективной истории», внимание акцентировано на исследовании нравственного состояния народа, его ментальных особенностей. Проанализированы масштабность и актуальность последствий уничтожения духовных основ украинской нации – нации земледельческой в результате большевистского и сегодняшнего «реформационного» раскрестьянивания. Уничтожение целостного жизненного мира крестьянства вместе с уничтожением памяти о историческое прошлое неизбежно влекло искажение психологии и морали, разрушение станового хребта общества. Современные техногенные условия существования всячески дистанцируют от земли, и современный человек все чаще попадает в ситуацию «постороннего» наблюдателя, а не полноправного и ответственного хозяина. Поэтому земельную реформу следует рассматривать не только и не столько с экономической, а, в первую очередь, с ментальной стороны. Точность землеустроителя, обоснованность экономиста и корректность юриста должна быть умножена на дальновидность, взвешенность культуролога. Прерогативой должно быть восстановление личной заинтересованности свободного земледельца в обеспечении высокого уровня производства, его развития.

Ключевые слова: земельная реформа; земледельческая нация; раскрестьянивание; своеобразие земледельческой жизнедеятельности; деформация морали.

O. Patlaichuk,
Candidate of Philosophy Sciences, Associate Professor at the Department of Philosophy and Culturology
O. Makarchuk,
Lecturer at the Department of Philosophy and Culturology,
The Admiral Makarov National University of Shipbuilding, Mykolayiv, Ukraine

UKRAINIAN LAND PROBLEM IN MEMORY OF THE FUTURE

The problem of the land reform is an exceedingly complex topic. The social, political and economic aspects of the problem are analyzed in details. Less attention is paid to the issue of the land reform in terms of the spiritual foundations of the Ukrainian nation. Purpose. The article is a study of historical continuity, scale of the consequences of the destruction of the spiritual foundations of the nation as a result of Bolshevik collectivization and current reform. Method. Analyzing not only economic problems of land reform, but also other aspects such as the spiritual foundations of the Ukrainian nation from the point of view of philosophical reflection helps determine the facts and understand their deep essence better. Results. Bolsheviks had to deal with a socio-cultural world of free farmers which brought up in the peasant culture with its special values and moral standards based on an exclusive identity of the agricultural activity in the Ukrainian village. For the majority of Ukrainian peasants the Bolshevik collectivistic form of government from the beginning were organically unacceptable. Today's technological conditions of life in every way alienates the ground, and modern man increasingly gets into a situation observer, not a full and responsible owner. Originality. The article demonstrates that the awareness of the people's roots fastens the organic relationship between the spiritual life principles and national identity mechanisms and helps each Ukrainian understand the meaning of their existence in time and space and identify themselves with the nation. Conclusion. Ukrainians are a grain-grower nation. Archetype land passes through the whole array of Ukrainian history of spirituality. Therefore, land reform should be seen not only and not so much from the economic side, and, above all, from the mental side.

Key words: land reform; agricultural nation; the peasantry; the peculiarity of agricultural activity; deformation of morals.

Рецензенти: *Лозко Г. С., доктор філос. наук, професор;*
Предко О. І., доктор філос. наук, професор.

© Патлайчук О. В., Макарчук О. М., 2017

Дата надходження статті до редколегії 08.04.17